

САГА ПРО ДИМЕНЗІОНАЛЬНІ СЛОВА АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ

С.О. Швачко

Стаття присвячена еволюції англійських слів міри та ваги, їх когнітивним зонам. Семантичні зсуви розпізнаються як дія інтралінгвальних та екстралінгвальних факторів.

Ключові слова: слова міри та ваги, когнітивні зони, семантичний зсув, інтралінгвальні та екстралінгвальні фактори.

Кількісні характеристики об'єктивного світу позначаються у мовах граматичними та лексичними засобами. Серед лексичних засобів виокремлюється група слів міри та ваги (**об'єкт дослідження**), що функціонують як кількісні позначення вимірюваного та мають притаманні їм еволюційні ознаки (**предмет дослідження**) ознаки. Досліджувані слова виникли у старо- та середньоанглійському періоді й співвідносяться як із запозиченою, так із незапозиченою лексикою. Більша частина досліджуваних слів з'явилася шляхом перенесення назв з оточуючих людину предметів на еталони вимірювання, еволюціонувала від не кількісного значення первинних форм до кількісного значення, а потім – до вираження невизначено-кількісних оцінок [1, с.57-72], [2, с.4-14], [3]. **Актуальність** теми зумовлена сьогоденними тенденціями до вивчення мовних одиниць у їх функціональному бутті на інтралінгвальних та інтерлінгвальних векторах, у контексті їх середовища, режиму та дискурсивного омовлення.

Минуло багато тисячоліть з того часу, як людина почала вимірювати. Вимірювання стало необхідним, коли люди почали будувати, орати, виробляти предмети повсякденного вжитку. Ще з давнини за одиницю виміру люди брали те, що знаходилося поряд. Так, каміння, зерна могли бути мірою ваги; палка, рука або палець – мірою довжини; пуста шкаралупа кокосового горіха – мірою ємності рідини або сипких тіл. У різних куточках світу люди використовували схожі міри, пор.: *англ. span*, *нім. Spanne*, *ісп. palmo*, *рос. пядь*; *англ. ell*, *нім. Elle*, *ісп. codo*, *укр. лікоть*; *англ. nail*, *нім. Nagel*, *укр. вершок*; *англ. fathom*, *нім. Klafter*, *ісп. braza*, *рос. сажень* і т.д.

Перше чудо вимірювальної лексики асоціюється з висхідними витоками, етимологією квантитативів, їх предметністю. Основною моделлю утворення слів-вимірювачів став метонімічний перенос назв, що позначали частини тіла (*англ. ell, nail, fathom, foot*; *рос. локоть, вершок*; *укр. п'ядь, сажень*), земельні ділянки (*англ. acre, hide, furlong*), знаряддя праці (*англ. yoke, perch, rod*; *рос. топорище, ужище, кол*; *укр. плуг*); посуд (*англ. ton, bushel, pint*; *рос. бочка (кадь), штоф, кружка*; *укр. чарка, кварта*).

Довжину та відстань міряли п'ядями, ліктями, сажнями, вершками, верстами та аршинами; площу вимірювали ланами, моргами, десятинами, квадратними аршинами, сажнями та верстами. Використовувалися й міри, що не визначалися числовою точністю. Люди й досі вимірюють сипкі речовини жменями та пригорщами. У вимірювальній парадигмі використовується й такий вимірювач антропометричного походження, як ніготь.

В англійській мові існують аналоги українських та російських вимірювачів. Пор.: *англ. span, ell, foot, fathom, nail, armful* та *handful*. Не менш цікавим є зооморфний компонент у парадигмі досліджуваних слів. Пор.: *англ. hogshead* "голова кабана". Одиниця виміру, зазвичай, залежить від того, що вимірюється. Як правило, *hogshead* використовували для позначення об'єму різноманітних слабоалкогольних

напоїв – пива, елю та сидру. Мабуть, саме через це авторка "Гарі Поттера" вирішила у містечку Hogsmeade розмістити паб з одноіменною назвою.

Значний прошарок вимірювальної лексики первісно асоціювався з числівниками. Пор.: англ. *hundredweight*, рос. *десятина*, укр. *осьмуся*, нім. *Zentner*, у їх структурі не етимологізується предметне значення. Англ. *dozen* було запозичене у середньоанглійський період із латинської мови через французьку. Форми слова *dozen* простежуються у ст.фр. *dosaine*, лат. *diuodecim*, нім. *Dutzend*, укр. *дюжина*. *Dozen* походить від числівників *duo* "два" і *decim* "десять", які за адитивним принципом утворили слово зі значенням "дванадцять". На відміну від інших слів лічби *dozen* набирає форм порядкового числівника *dozenth* [4]. В українській та російській мовах існує й таке поняття, як чортова дюжина, що уособлює собою число тринадцять (у повір'ях – нещасливе число). Рідше в українських традиціях використовується вимірювач тузін (пол. *Tuzin*, чес. *Tucet*, нім. *Dutzend*, фр. *Douzaine*, лат. *Duodezim*). Пор.: укр. *На іменини ви одержите від мене в подарунок цілий тузін чарок* [5].

Серед вимірювачів числівникового походження виокремлюється група з латинськими коренями. Так, вимірювач *quarter* прийшов у англійську мову через старофранцузьку *quartier* з латинської *quart rius* у значенні "чверть, четверта частина".

У прошарку вимірювальної лексики виокремлюється група інтернаціоналізмів. Миля (*mile – a unit of measure, about 1,618 yards*) застосовувалася у ряді країн до введення метричної системи. Латинська мова стала прародителькою вимірювача: *Formed from Latin pl. milia, more commonly millia, used in the sense of a Roman mile; the proper sense is "thousands". The older name for the Roman mile was mille passus, or mille passum, a thousand paces.* Морська миля напрочуд міцно закріпилася у термінології судноплавства.

Значення слів міри і ваги, їх зміст залежать від дефініцій, що їм приписуються. Дефініції будуються за принципом двох ступенів. Перший ступінь дефініції вказує на те, що вимірюється (*a definite measure of land, a measure of quantity, a measure of capacity, a liquid measure, etc.*), а другий ступінь співвідносить слово-вимірювач з іншими одиницями термінологічної лексики. Пор.: англ. *acre – a piece of 40 poles long by 4 broad, bushel – four pecks or eight gallons, ton – 20 cwt., etc.* Ключовим пояснювальним словом першого ступеня дефініції є **measure**, за яким йдуть слова *length, capacity, quantity, weight, land*. Дефініцію першого ступеня досліджуваних слів можна позначити такою пояснювальною формулою:

**a (measure) + of + length
capacity
quantity
weight
land.**

Семантичні межі досліджуваних слів охоплюють п'ять параметрів вимірювання, а саме: довжину (*length*), об'єм (*capacity*), кількість (*quantity*), вагу (*weight*), простір (*land*). Чіткість параметрів можна продемонструвати на конкретних прикладах вимірювачів, використовуючи при цьому умовну символіку: *measure – x, length – a, capacity – b, quantity – c, weight – d, land – e*. Пояснювальну формулу значень вимірювачів можна записати так: *x of (a, b, c, d, e)*. Пор.:англ. *acre – xe, bale – xc, barrel – xb, chain – xa, dram – xd*. Пор.:англ.

- acre* - a definite **measure** of land, a piece of 40 poles long by 4 broad(4840 sq.yards) or its equivalent of any shape
- bushel* - a measure of capacity used for corn, fruit, etc. Containing four pecks or eight gallons
- brace* - a measure of length, about 64 inches
- dram* - a weight of 60 grains
- last* - a commercial denomination of weight, capacity of quantity, varying for different kinds of goods and in different localities[4].

Другим чудом вимірювальної лексики є втрата предметного значення та набуття семи визначеної кількості. Точність і однозначності набувають слова-вимірювачі на другому етапі свого розвитку, що є показниками процесу терміноутворення.

Як і числівникам, вимірювальній лексиці не властиве явище синонімії, що пояснюється чіткістю семантичних меж. Перевираження одних слів-вимірювачів за допомогою інших не є явищем синонімії. Пояснення змісту одних слів-вимірювачів за допомогою інших свідчить про взаємну експлікацію слів вимірювальної терміносистеми. Так, слова *brace*, *fathom*, *ell* раніше належали до одного дименціонального ряду, оскільки позначали "відстань, що дорівнювала довжині розкинутих убік рук". З введенням точних еталонів вимірювання цей ряд розпався, і лише слово *fathom* продовжує функціонувати у сучасній англійській мові.

У дистантних мовах простежується спільний генезис від нетермінологічної лексики до термінологічної, а потім знову до нетермінологічної (**третє чудо** квантитативної лексики). На виході з терміносистеми досліджувані слова набувають семи невизначеної кількості. Десемантизація кількісного значення досліджуваних слів та набуття ними семи невизначеної квантитативності і призводить до появи образів типу рос. "...умом Россию не понять, аршином общим не измерить" (Тютчев). Слова міри та ваги використовуються для створення ефекту зменшення. Пор.: рос. *Мальчик-с-пальчик*, *Дюймовочка*; англ. *Tommy Thumb*.

Слова-вимірювачі у процесі детермінологізації набувають фразеуюруючих властивостей. Провідну роль у фразеологізації відіграє семантика контактних слів, що є очевидним при лексичному наповненні моделі **слово вимірювач + of + номінація вимірюваного**.

Пор.: англ. *ells of beer*:: *ells of sleep*, *span of land* :: *span of life*, *bushels of coal*:: *bushels of girls*.

Вимірювач *span* у словосполученні *span of life* отримує значення "мало" за умови відсутності кваліфікатора "long". Народна мудрість ілюструє десемантизацію слів-вимірювачів. Пор.: укр. *Уранці на сажень, опівдні на пядень, а вечором через усе поле; прибуло дня на курячу п'ядь*; рос. *ни пяди земли* (не отдать, не уступить) — навіть найменшої частини.

Загальним значенням дименціональних слів англ. *ell* та укр. *лікоть* є "багато", підтвердження чого знаходимо у пареміях виразах: англ. *an ell of love*, *ells of sleep*, *ells of dream*; *give him an inch and he'll take an ell*; рос. *Дай с ноготок, запросит с локток; сам с ноготок, а борода с локток*; укр. *Борода з лікоть, а ума з ніготь*.

Сема "багато" притаманна вимірювачам *сажень* та *fathom*. Пор.:англ. *to be fathoms deep in love* – бути до нестями закоханим, закоханим по вуха; рос. *косая сажень в плечах* - широкоплеча висока на зріст людина, *саженного роста* – дуже високий. Зі словом-вимірювачем *сажень* пов'язане виникнення прислів'їв та приказок. Пор.: укр. *Як одступши од грамоти на аршин, то вона од тебе — на сажень. Щоб під ним та*

над ним земля горіла на косовий сажень; рос. Жена от мужа на пядень, а муж от жены на сажень.

Генезис дименціональної лексики у дистантних мовах можна подати таким чином. Див.табл.1.

Таблиця 1 – Когнітивні зони слів міри і ваги

Дименціональна парадигма слів	1-ша когнітивна зона (предметне значення)	2-га когнітивна зона (термінологічне значення)	3-тя когнітивна зона (детермінологічне значення)	4-та когнітивна зона (кількісно-якісне значення)
1	2	3	4	5
англ. <i>span</i>	рука з розправленими пальцями	міра простору; міра довжини; міра площі; число (2);	період часу	мало
укр. <i>п'ядь</i>	п'ясть (рука)	довжина	невизначена міра	мало
англ. <i>ell</i>	лікоть	міра довжини; міра ємності;	невизначена міра; невизначена міра	багато
укр. <i>лікоть</i>	лікоть	міра довжини	міра	багато
англ. <i>fathom</i>	дві розпростерті руки	міра довжини; міра площі;	швидке осмислення;	багато
укр. <i>сажень</i>	жердина (довжиною у людський крок)	міра довжини; міра об'єму; міра площі	невизначена міра	багато

На етапі детермінологізації неминучим постає процес лексикалізації квантитативних сполучень, що являє собою **четверте чудо** вимірювальної лексики. Лексикалізація і десемантизація квантитативних словосполучень обумовлює появу парадигми кількісно-якісної орієнтації, до конститuentів якої належать фразеологічні одиниці з квантитативним компонентом. У царині фразеологічного контексту квантитативний компонент десемантизується, втрачає кількісне значення, а фразеологічні одиниці реалізують квалітативні та предметні значення. Від полісемії лексикалізацію відмежовує зсув значення як у плані змісту, так і у плані вираження, а від омонімії – наявність мотиваційних зв'язків. Так, у фразеологічних одиницях дистантних мов доволі чітко простежується генезис від точного до фігурального значення. Пор.: англ. *to stand / stick out a mile* "бути очевидним", "само собою розумітися", "кидатися у вічі"; англ. *Give him an inch and he'll take an ell*, рос. *Дай ему с локоток, запросит с локоток*, укр. *Як одступити от грамоти на аршин, то вона од тебе – на сажень*.

Лексикалізовані квантитативні словосполучення (як засоби гіперболізації) спостерігаються у різних дискурсах. Тактику гіперболізації застосовують для відвернення уваги від існуючих реальних проблем або, навпаки, надання їм більшої ваги. За межами точної терміносистеми слова-вимірювачі набувають фразеутворюючих потенцій. Пор.: англ. *tons of sugar - tons of pirates, bushels of coal - bushels of letters*; рос. *не фунт изюму, ни пяди*; укр. *фунт лиха, ложка дьогтю, пуд солі*.

Дієвість закону квантитативної атракції проявляється у моделі: числівник + слова міри і ваги + слова на позначення того, що вимірюється. Лексичні різновиди цієї моделі позначені стабільною наявністю числівників та еталонів міри, за допомогою яких реалізується непряма лічба [1,2].

Характерним є вживання числівника у препозиції до вимірювача. Пор.: укр. *Від горшка – два вершка*; рос. *Семь аршин говядины, да три фунта лент. За семь верст киселя хлебать. Сто пудов* (розм. – "безпомилково").

Компоненти вищезазначеної моделі знаходяться у відношенні комплементарності, доповнюють один одного, уможливають позначення квантитативних оцінок. Між числівником та словом-вимірювачем діє семантична атракція, яка, у свою чергу, породжує інтеграцію та взаємодію конститuentів (**п'яте чудо**).

Лексична деривація притаманна також словам вимірювального характеру (**шосте чудо**). В англійській мові серед дериватів виокремлюються іменники на позначення об'єктів вимірювання (англ. *mileage* "відстань у милях", *acreage* "площа землі в акрах") та його результатів (англ. *footage* "довжина фільму або плівки у футах", "метраж"). Окрім форманта *-age*, доволі продуктивним в англійській мові є суфікс *-er*: пор. англ. *miler*, *spanner*, *footer*. Окрім суфіксації, продуктивним є словоскладання. Пор.: англ. *milepost*, *acre-shot*, *spanwise*.

Епідигматичне буття лексеми *mileage* виглядає так:

- 1) a distance expressed in miles;
- 2) the total number of miles that a motor vehicle has travelled;
- 3) allowance for travelling expenses, esp as a fixed rate per mile;
- 4) the number of miles a motor vehicle will travel on one gallon of fuel;
- 5) *informal* use, benefit, or service provided by something.

У першому випадку лексема *mileage* входить до лексико-семантичної групи з інтегральним значенням "відстань, дистанція": у милях, у метрах, у ярдах; у другому - *mileage* входить до парадигми із загальним значенням "пробіг": у кілометрах, милях; у третьому випадку лексема номінує "гроші": на відрядження, на проїзд, на оплату за житло; четверте значення слова *mileage* збігається з другим; а п'ятому випадку семантизується "користь, вигода".

Фразеологічні одиниці типу англ. *to measure others' corn by one's own bushel*, рос. *мерить (других) на свой аршин* демонструють спільні тенденції семантичної деривації вимірювачів: 1) "міра"; 2) "засіб для вимірювання"; 3) "те, що вимірюється".

Детермінологізації значною мірою сприяють канонізація нових систем, їх стандартизація. **Сьоме чудо** квантитативної лексики стосується її соціалізації, нововведених парадигм, які узаконюються постановами чинних державних інститутів. З появою нових стандартів міри та ваги метазнаки минулої системи вимірювання залишають після себе слід у детермінологізованій лексиці, на фразеологічних просторах, нагадуючи про сім чудес свого еволюційного буття.

Слова міри та ваги утворюють 5 груп. До першої групи належать вимірювачі соматичного походження, до другої – інструментального наповнення, до третьої – вимірювачі контейнерного наповнення, до четвертої – вимірювачі числового походження, до п'ятої – слова міри і ваги – партитивного наповнення (таблиця 2).

Таблиця 2 - Генетична представленість слів міри і ваги (СМВ) в англомовному дискурсі

№	Генетичні витоки СМВ	Групи СМВ	
		детермінологізовані СМВ	діючі СМВ
I	СМВ соматичного походження (соматизми)	brace ell span nail	foot fathom
II	СМВ інструментального походження (засоби виміру)	chain cord link perch pole rod yoke spindle	yard
III	СМВ контейнерного походження	barrel chaldron gill hogshead pipe sack	bushel gallon pint ton
IV	СМВ числового (денумерального) походження		hundredweight quart quarter inch mile ounce
V	СМВ партитивної орієнтації	cut dram grain bale hank heer hide last load minim peck scruple tod skein wey	acre furlong pound stone

СМВ (слова міри і ваги) тяжіють до вторинних утворень, до побутової лексики; винятки становлять СМВ пізнього утворення. Серед СМВ виокремлюються архаїзми та застарілі лексеми. Останні резонують у фразеологічному просторі. До пізніх вторинних конструювань тяжіють денумеральні одиниці відчислівникового походження, що свідчить про пріоритети числівника у когнітивній практиці. 50 одиниць досліджуваної тематичної групи представлені 33 застарілими одиницями та 17 – діючими СМВ. Застарілі СМВ позбавилися статусу точних вимірювачів. Приблизні дименціональні оцінки очевидні у прикладах 7, 11, 15 (табл. 3), які ілюструють семантичні етапи еволюції групи.

Таблиця 3 - Семантизація застарілих СМВ

1	bale	A measure of quantity (used with more or less precision)
2	barrel	A measure of capacity both for liquids and dry goods, varying with the commodity
3	cut	Piece of cloth of definite length
4	ell	A measure of length varying in different countries
5	furlong	A linear measure varied according to the extent assigned at various times and places to the acre
6	hank	A definite length of yarn or thread in a coil
7	heer	A measure of linen or wooden yarn containing two cuts, the 1/6 of a heep or hank of yarn, or the 1/24 of spindle
8	hide	A measure of land in OE times, varying in extent with the nature of the ground
9	last	A commercial denomination of wealth, capacity of quantity, varying for different kinds of goods in different localities
10	load	A unit of measure of weight for certain substances
11	minim	The smallest unit of fluid measure, about equivalent to one drop of liquid, the sixtieth part of a fluid drachm
12	peck	A measure of liquids, solid things; metaphoric usage (peck of troubles)
13	sack	A unit of measure of weight for corn, fruit, wool, coal etc.
14	spindle	A measure of yarn, varying according to the material
15	tod	A weight used in the wool trades, usually 28 pounds or 2 stones
16	wey	A standard of dry-goods weight, varying greatly with different commodities
17	skein	A knot of thread, yarn, silk; a quantity of yarn, folded and doubled together

Позначення неточних вимірювальних параметрів в ОЕД фіксується за допомогою відповідних одиниць. Див. приклади 1, 2, 4, 5, 8, 9, 12, 14, 16. Пор.: *with more or less precision, varying with commodity, varying in different countries, varied to the extent assigned at various times and places to the acre; varying in extent with the nature of the ground, varying for different kinds of goods in different localities, varying according to the material, varying greatly with different commodities* [4]. Омовлення результатів виміру має дискурсивний характер. Приблизність виміру *different* позначається відповідними одиницями (*different, varying*), позбавленням точного квантитативного наповнення. Див. приклади 3, 6, 10, 13. Пор.: англ. **cut** - *a piece of cloth of definite length*; **hank** - *a definite length of yarn or thread in a coil*; **load** - *a unit of measure of weight for certain substances*; **sack** - *a unit of measure of weight for corn, fruit, wool, coal*. Сімнадцять вимірювачів тільки умовно можуть називатися діючими з огляду на введення у Великій Британії метричної системи. Вони (СМВ старої системи) функціонують паралельно з новими метричними одиницями, нагадуючи про еволюційні віхи минулої системи (сім чудес їх буття). Як їх архаїзми-побратими, "живучі" СМВ функціонують у фігуральному просторі, нагадуючи про своє буття позначеннями невизначеної (великої або малої) кількості. Як і застарілі, так і "діючі" СМВ на часі утворили дві групи слів-синонімів для семантизації понять "багато"; "мало".

Таким чином, СМВ пройшли еволюцію від нетермінологічної групи до термінологічної і знову – до нетермінологічної – від нечислової константи – до числової (варіабельні представлення) і знову – до невизначеного кількісного плану. У перспективі СМВ будуть нагадувати про своє минуле призначення однойменними назвами інструментів, застарілих засобів вимірювання та фігуральним позначенням дименціонально представлених феноменів.

SAGA OF THE DIMENSIONAL WORDS IN THE ENGLISH DISCOURSE

S.O. Shvachko

The article in question deals with evolution of English measure and weight words, their cognitive zones, semantic shifts being determined by intralinguistic and extralinguistic factors.

Key words: measure and weight words, cognitive zones, semantic shifts, intralinguistic and extralinguistic factors.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Швачко С.О. Квантитативні одиниці англійської мови: перекладацькі аспекти / навчальний посібник. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 128 с.
2. Швачко С.О. Семантична полівекторність квантитативних слів: лінгвокогнітивні аспекти: монографія /Швачко С.О., Баранова С.В., Кобякова І.К., Медвідь О.М., Чернюк Н.І. ; за ред.проф. С.О. Швачко. – Суми: СумДУ, 2007. – 204 с.
3. Винник В.О. Назви одиниць виміру і ваги. – К.: Наукова думка, 1961. – 152 с.
4. The Oxford English Dictionary/ Ed.by James, A.H.Murray, Henry Bradley, W.A.Craigie, C.T.Onions/ V.I-XII with Supplement and Bibliography. – Oxford: Clarendon Press, 1933. - Repr.1961.
5. Таранець В.Г. Походження понять числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови).- Одеса, 1998. – 116 с.

Надійшла до редакції 16 листопада 2009 р.